

Maciej Kajetan Ludański

Budowa i funkcjonowanie bydgoskich osiedli mieszkaniowych Kapuściska i Łęgnowo w latach 1945-1956

słowa kluczowe: budownictwo, osiedla mieszkaniowe, Bydgoszcz

Niniejszy artykuł dotyczy budowy i funkcjonowania dwóch bydgoskich osiedli mieszkaniowych – Kapuściska i Łęgnowo – w latach tzw. polskiego stalinizmu. To właśnie wtedy nowe władze rozpoczęły budowę wielkich ośrodków przemysłu ciężkiego. Założeniem władz było stworzenie – wokół zakładów przemysłowych – kompleksów pracowniczych wyposażonych we wszystko, co było niezbędne ludziom do życia. Na obrzeżach gigantów przemysłowych budowano zatem całe osiedla mieszkaniowe, szpitale, szkoły, sklepy, kioski, domy kultury, obiekty sportowe, biblioteki, przychodnie lekarskie, a także restauracje oraz pijalnie piwa. Spowodowane to było względami bezpieczeństwa oraz koniecznością dogłębnej inwigilacji ludzi¹. Osiedla, budowane z ogromnym wydzwiciem propagandowym², powstawały w stylu socrealistycznym³. Podobnie było z osiedlami Kapuściska i Łęgnowo. Kapuściska do dnia dzisiejszego są osiedlem stanowiącym największy w Bydgoszczy pomnik „sztuki” epoki polskiego stalinizmu. Warto nadmienić, że opisane na łamach niniejszego artykułu osiedla mieszkaniowe

¹ Najbardziej znanym tego typu obiektem w Polsce jest krakowska Nowa Huta.

² O postępach w budowie Kapuścisk z ogromnym patosem informowała „Gazeta Pomorska”. Zob. szerzej: „Gazeta Pomorska” 1948-1956.

³ Socrealizm (realizm socjalistyczny) jest to kierunek w sztuce, określany jest jako metoda twórcza istniejąca od 1934 roku w sztuce Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Następnie po 1945 roku został przeniesiony do krajów „demokracji ludowej” będących pod jurysdykcją Moskwy. W Polsce socrealizm został ogłoszony oficjalnym nurtem architektonicznym przez pierwszego sekretarza Bolesława Bieruta 3 lipca 1949 roku na konferencji warszawskiej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR). Styl ten miał odzwierciedlać potęgę państwa i władzy. Podstawową cechą był monumentalizm. Nowo powstałe budynki i osiedla mieszkaniowe miały być symetryczne, miały posiadać wysokie partery oraz kolumnady.

do dnia dzisiejszego nie doczekały się całościowego opracowania. Historycy zajmujący się dziejami Bydgoszczy pisali o Kapuściskach i Łęgnowie niejako na marginesie⁴. Ramy chronologiczne artykułu wyznaczają lata tzw. polskiego stalinizmu.

Rozwój osiedli mieszkaniowych Kapuściska i Łęgnowo przypada na lata 1945-1956. Wiązał się ściśle z rozbudową i funkcjonowaniem Zakładów Chemicznych „Organika-Zachem” w Bydgoszczy. „Zachem” wybudowany został w miejsce niemieckich zakładów zbrojeniowych Dynamit Ag. Vorm. Alfred Nobel & Co Bromberg (DAG) funkcjonujących w latach 1939-1945. W DAG produkowano broń i uzbrojenie na potrzeby Wehrmachtu. 31 sierpnia 1945 roku tereny dotychczas zajmowane przez DAG przeszły w posiadanie Centralnego Zarządu Przemysłu Zbrojeniowego w Warszawie. Wtedy też nowe komunistyczne władze postanowiły utworzyć Państwową Wytwórnę Prochu (PWP), w której były produkowane materiały wybuchowe na potrzeby państw będących pod jurysdykcją Moskwy. (Od 4 grudnia 1948 roku⁵ w „Zachemie” oprócz materiałów wybuchowych na cele wojskowe ruszyła produkcja materiałów kruszących na potrzeby polskiego przemysłu wydobywczego⁶). W latach 1948-1953 PWP funkcjonowały pod nazwami: Wytwórnia Nitrozwiązków Łęgnowo, Wytwórnia Chemiczna nr 9 oraz Wytwórnia Chemiczna nr 11. W 1953 roku władze zmieniły nazwę Wytwórni na Zakłady Chemiczne „Organika Zachem” – pod tą nazwą znane są do dzisiaj⁷. Ogromne zapotrzebowanie państw „demokracji ludowej” na materiały wybuchowe spowodowało konieczność zatrudnienia w fabryce w Łęgnowie coraz większej liczby pracowników. Wiązało się to z przyjętym 21 lipca 1950 roku przez komunistyczne władze planem sześcioletnim, którego założeniem był znaczny rozwój przemysłu ciężkiego w Polsce. W rzeczywistości chodziło natomiast o narzucone przez Moskwę „bratnim krajom” dostawy materiałów wybuchowych dla Korei Północnej, będącej w konflikcie zbrojnym z Koreą

⁴ Przykładowo niemiecka fabryka zbrojeniowa DAG położona na osiedlach Łęgnowo i Kapuściska w ostatnich latach budzi coraz większe zainteresowanie historyków. Powstało już kilka prac na ten temat. Zob. szerzej: Z. Gruszka, *Tabliczki z Dynamit Ag. Vorm Alfred Nobel & Co Bromberg*, Bydgoszcz 2000; M. Pszczółkowski, *Betonowa tajemnica. Fabryki materiałów wybuchowych DAG*, Bydgoszcz 2010, *Adolf Kampf – dyrektor zakładów DAG Werk Bromberg*, [w:] „Kronika Bydgoska” t. XXXI rok 2009, Bydgoszcz 2010, M. Pszczółkowski, *DAG Fabrik Bromberg. Z dziejów bydgoskiej fabryki materiałów wybuchowych*, Bydgoszcz 2012. Jedyłą próbą opisu Kapuścisk był artykuł Jerzego Jaśkowiaka: *Kapuściska*, [w:] „Kalendarz Bydgoski” na rok 1979, R. XII.

⁵ Data nie jest przypadkowa, 4 grudnia przypada święto górnice – Barbórka.

⁶ P. Sztuba, *Katastrofy ekologiczne i niekontrolowane eksplozje materiałów wybuchowych w Zakładach Chemicznych w Bydgoszczy*. Praca magisterska obroniona w 2007 r. pod kierunkiem W. Jastrzębskiego, rękopis w zbiorach autora, s. 12.

⁷ http://zachem.com.pl/ZACHEM_S.A./Nasza_historia [dostęp: 27.06.2013].

Południową. Wtedy też władze Bydgoszczy podjęły decyzję o konieczności budowy nowych osiedli mieszkaniowych dla pracowników „Zachemu”. Osiedla te do dnia dzisiejszego znane są pod nazwami Kapuściska i Łęgnowo.

Budowę osiedli mieszkaniowych dla pracowników Zakładów Chemicznych rozpoczęto pod koniec lat 40. Już w grudniu 1948 roku oddano do dyspozycji pracowników lokale mieszkaniowe przy ulicy Glinki⁸. Były to mieszkania w barakach, w których w latach 1939-1945 przebywali polscy pracownicy fabryki DAG. Dodatkowo niektórzy inżynierowie zamieszkali w pięciu wyremontowanych wилłach mieszczących się przy ulicy Szpitalnej⁹, zajmowanych podczas wojny przez kadrę niemiecką¹⁰. Podobnie było na Osiedlu Awaryjnym¹¹. Tam także podczas wojny Niemcy wybudowali kilkanaście budynków, w których zamieszkiwała kadra¹². Po 1945 roku zaadaptowano je na mieszkania dla pracowników powstającej Wytwórni. Nie obyło się, co prawda, bez przeszkód. Dość istotnym problemem było zaopatrzenie osiedla w bieżącą wodę. Poniemieckie pompy były stare i nie były w stanie dostarczyć wystarczającej ilości wody do Osiedla Awaryjnego. Dopiero 7 września 1948 roku dyrekcja Zakładów wydała zgodę na zakupienie nowej pompy wirnikowej¹³.

Osiedle Awaryjne nazywane było w latach pięćdziesiątych „Kolonią Robotniczą.” 16 listopada 1948 roku zarząd Wytwórni komisyjnie odebrał od firmy Przedsiębiorstwo Robót Budowlanych „Osiedle Robotnicze” trzy wyremontowane baraki przeznaczone na mieszkania dla pracowników¹⁴. W jednym z nich

⁸ Archiwum Pasowe w Bydgoszczy (dalej AP Byd) Wytwórnia Nitrozwiązków w Łęgnowie. Dział Techniczno-Produkcyjny. 1. Kosztorysy. 2. Wypadki przy pracy. 3. Wywłaszczenia nieruchomości zajętych podczas okupacji. 4. Sprawy więźniów niemieckich. 5. Protokoły i zagadnienia pokontrolne. Rok 1948, sygn.1131/21 Rachunek 599. Na Wytwórni Nitrozwiązków w Łęgnowie. Bydgoszcz dnia 16.12.1948 r., k. 209.

⁹ W latach 1939-1956 uliczka nie miała nazwy. Obok biegła główna ulica, Szpitalna. Pięć willi obecnie znajduje się przy ulicy Klinicznej.

¹⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy (dalej AIPN By). Sprawa obiektowa o kryptonimie „Chemica”, sygn. 069/1115, t. 1: Doniesienie informatora o kryptonimie „Arkadia” do funkcjonariusza Chojnackiego z dnia 17.12.1948 r., k. 110.

¹¹ Osiedle Awaryjne – najmniejsza jednostka administracyjna Bydgoszczy. Pierwotnie – od 1940 roku – Niemcy wybudowali tam około 100 baraków dla pracowników DAG, budynki dla kadry oraz budynki użyteczności publicznej. Zob. szerzej: <http://bydgoszcz.naszemiasto.pl/archiwum/458988,osiedle-awaryjne,id,t.html> [dostęp: 3.06.2013].

¹² Chodzi o budynki mieszczące się obecnie przy ulicy Świetlicowej i Hutniczej.

¹³ AP Byd. Wytwórnia Nitrozwiązków w Łęgnowie. Dział Techniczno-Produkcyjny. 1. Kosztorysy. 2. Wypadki przy pracy. 3. Wywłaszczenia nieruchomości zajętych podczas okupacji. 4. Sprawy więźniów niemieckich. 5. Protokoły i zagadnienia pokontrolne. Rok 1948., sygn. 1131/21. Protokół Konieczności na zakup pompy wirnikowej celem zainstalowania jej na Zimnych Wodach, k. 129.

¹⁴ Ibidem, protokół spisany w dniu 16 listopada 1948 r. w Wytwórni Nitrozwiązków Łęgnowo

stworzono hotel dla samotnych mężczyzn zatrudnionych w Zakładach Chemicznych w Łęgnowie. Na Osiedlu Awaryjnym pierwsze bloki zaczęły powstawać w roku 1951¹⁵.

Oprócz wyżej wymienionych obiektów na terenie Osiedla Awaryjnego powstały także: trzy sklepy Miejskiego Handlu Detalicznego (MHD): sklep mięsny, odzieżowy oraz spożywczy¹⁶, a przy Bramie Toruńskiej – kiosk należący do MHD¹⁷. Powstał także zakład fryzjerski i zakład szewski¹⁸. W celu zapewnienia pracownikom wyżywienia, na Osiedlu Awaryjnym wybudowano stołówkę OZR nr 1¹⁹. Mieściła się na parterze ponemieckiego budynku przy ulicy Światlicowej. Dodatkowo w styczniu 1954 roku rozpoczęto budowę ogródków działkowych²⁰. Przy ulicy Pionierów powstała także przychodnia lekarska dla pracowników²¹.

Na Osiedlu Awaryjnym działała również spółdzielnia wraz z kasynem. W kasynie sprzedawany był alkohol. Tak opisywał sytuację w spółdzielni informator Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (UBP) o kryptonimie „Orzeł”:

Spółdzielnia i kasyno opanowała zgrana klika, która traktuje je jak swoją własność. Bardzo często klika ta urządza przyjęcia w kasynie, w zamkniętych kółkach, które zwykle kończą się bijatyką i po której goście prawie zawsze wychodzą rakiem z kasyna.

w Łęgnowie k/Bydgoszczy z komisijnego odbioru robót przy remoncie oraz przebudowie baraków Nr 126.127 i 130 (Zimne Wody) wykonanych przez firmę Przedsiębiorstwo Robót Budowlanych „Osiedle Robotnicze” Spółdzielnia z odpowiednim udziałem, k. 187.

¹⁵ AIPN Byd. Sprawozdania miesięczne Referatu Wojskowego w Łęgnowie za lata 1952, 1953 r., sygn. 035/88, Sprawozdanie miesięczne szefa R.W. w Łęgnowie za okres od 1.03.52 – do 31.03.52 r., k. 40.

¹⁶ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Przekazanie planów do MHD. Rok 1959, sygn. 1131/70. Ministerstwo Przemysłu Chemicznego. Zarząd Zaopatrzenia Robotniczego. Wydział Planowania. Dotyczy: przekazania sieci detalicznej na rzecz MHD, k. 97-99.

¹⁷ AIPN Byd. Sprawozdania miesięczne Referatu Wojskowego w Łęgnowie za lata 1952, 1953, sygn. 035/88, Sprawozdanie miesięczne szefa R.W. w Łęgnowie za okres od 1.01.52 – do 31.01.52 r., k. 7.

¹⁸ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Przekazanie planów do MHD. Rok 1959, sygn. 1131/70. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy. Wojewódzki zarząd przemysłowy. Bydgoszcz. Dnia 1 grudnia 1956. Pismo Wytwórni Chemicznej Nr 9. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego w Bydgoszczy ul. Hutnicza, k. 3.

¹⁹ *Stópki, bigos, boczek...* „Na Straży Pokoju”. Organ Komitetu Zakładowego PZPR i Rady Zakładowej. Styczeń 1954, nr 2, s. 2.

²⁰ *Komunikat...* Ibidem, Kwiecień 1954, nr 6, s. 3.

²¹ <http://bydgoszcz.naszemiasto.pl/archiwum/458988,osiedle-awaryjne,id,t.html> [dostęp: 4.02.2013].

Na Osiedlu Awaryjnym powstało także przedszkole na 120 miejsc dla dzieci pracowników Zakładów, żłobek, świetlica dziecięca (w której serwowano dzieciom posiłki) oraz Zakładowy Dom Kultury²².

Zakładowy Dom Kultury mieścił się obok toru regatowego na Brdzie. W ówczesnych czasach tor ten uważany był za jeden z najlepszych w Europie. W Domu Kultury działała świetlica, biblioteka i czytelnia, była tam także wielka sala wyposażona w instrumenty muzyczne dla całej orkiestry. Obok Domu Kultury wybudowano dwie w pełni wyposażone sale gimnastyczne. Stosunek pracowników do tej inicjatywy najlepiej oddaje artykuł w przyzakładowej gazecie „Na Straży Pokoju”:

[...] Przy innych zakładach pracy młodzież objęła w swoje posiadanie wszystkie urządzenia kulturalne i sportowe. Wraz z młodzieżą korzystają z nich także starsi pracownicy i ich rodziny. Załoga sama pracuje nad ulepszeniem, samorzutnie podejmują się ich wykonania, organizują kółka świetlicowe, zespoły, urządzają rozgrywki sportowe. Tymczasem nasza młodzież śpi i to twardym snem nieświadzi. Wszyscy czekają aż im ktoś całość pracy zorganizuje. Nie wystarczy naszym pracownikom, że dyrekcja i organizacja partyjna dostarczyła im wszystkie urządzenia. Chcą aby ich zapraszano, niemal placono, za to, że będą mieli przyjemność milego spędzania czasu wolnego po pracy²³.

W Domu Kultury odbywały się wszelkie większe uroczystości zakładowe. Przykładowo 29 stycznia 1955 roku zorganizowano tu akademię z okazji 10. rocznicy wyzwolenia Pomorza. Wzięli w niej udział oprócz pracowników: przewodniczący MRN Kazimierz Maludziński, radzieccy inżynierowie, nadzorujący budowę i funkcjonowanie Zakładów Chemicznych „Organika-Zachem”: Gusak i Polakow, sekretarz Komitetu Zakładowego PZPR Bittner i inni. Po propagandowych przemówieniach sławiących „sojusz bratnich narodów” na akademii wystąpiła orkiestra zakładowa, zespół baletowy oraz chór męski²⁴. W Domu Kultury organizowano także konferencje zakładowe i wybierano władze związkowe²⁵.

Przy Domu Kultury w Łęgnowie działało kolo teatralne imienia Młodej Gwardii. W 1954 roku jego kierownikiem był niejaki Drobniuch, a reżyserem Szumski. Kolo brało udział w festiwalu amatorskich zespołów teatralnych z okazji 10-lecia Polski Ludowej. Wystawiło na niej sztukę pt. „Grube Ryby”²⁶. Zdarzało się, iż

²² A. Gieysztor, L. Michalczyk – H. Ślachciak, *40 lat Zakładów Chemicznych „Organika – Zachem” w Bydgoszczy. 1948–1988*, Bydgoszcz 1988 r., s. 9

²³ *Dom kultury i sale gimnastyczne zapraszają...* „Na straży Pokoju...” Listopad 1953, Nr 1, s. 2.

²⁴ *Akademia...* Ibidem, Luty 1955 rok, Nr 18, s. 3.

²⁵ *Konferencja zakładowa dokonała wyboru nowych władz związkowych*, Ibidem, Marzec 1955 rok, Nr 19, s. 2.

²⁶ *Z życia zespołu teatralnego...* Ibidem, Kwiecień 1954, nr 6, s. 4, *Grube Ryby...* „Na Straży Pokoju...” Maj 1954 rok, Nr 7, s. 4.

pracownicy niebędący członkami koła teatralnego sami wystawiali jakąś sztukę. W lutym 1955 roku pracownicy Wytwórni Chemicznej nr 9 wystawili spektakl pod tytułem „Imieniny Pana Dyrektora”²⁷. Wszyscy „aktorzy” byli debiutantami. W rolę tytułowego dyrektora wcielił się inżynier Lorenc²⁸. W Domu Kultury znajdowało się także kino dla pracowników²⁹.

Ważną rolę w kształtowaniu obywateli socjalistycznego państwa odgrywał również sport, który nie tylko wyrabiał sprawność fizyczną, potrzebną do obrony ojczyzny, ale także właściwą postawę moralno-ideową. W roku 1949 załoga Zakładów dodatkowo, poza pracą zawodową, wybudowała własnymi siłami boisko piłkarskie dla powstałego przy Wytwórni Chemicznej nr 11 Zakładowego Klubu Sportowego „Wisła Łęgowo”. Boisko zbudowano w okolicy toru regatowego na Brdzie, nieopodal Domu Kultury.

W 1951 roku przy Wytwórni Chemicznej nr 9 z inicjatywy kierownika Działu Kontroli Technicznej Zdzisława Lorenca (tego samego, który grał w „Imieninach Pana Dyrektora”) powstało zakładowe koło sportowe, które przyjęło nazwę Klub Sportowy „Unia” Łęgowo.

W 1955 roku nastąpiło połączenie obydwu kół sportowych, a ów sportowy „organizm” przyjął nazwę „Klub Sportowy Unia – Wisła Łęgowo”. Rozpoczęto także budowę „Pałacu Sportów Wodnych” w Łęgowie. Pięć lat później, w 1960 roku, nastąpiła zmiana nazwy na Klub Sportowy „Gryf” Bydgoszcz³⁰.

W ramach przyzakładowego klubu sportowego działało kilka sekcji: sekcja piłki nożnej, sekcja szermiercza i sekcja bokserska, sekcja tenisa stołowego³¹, sekcja siatkówki kobiet i mężczyzn³², a także sekcja lekkoatletyczna oraz strzelecka. Przy klubie sportowym zrzeszyli się również wioślarze, kajakarze oraz miłośnicy żeglugi³³. Warto wspomnieć także, iż większość z przyrządów sportowych wykonywana była przez samych pracowników. Przykładowo ring dla sekcji bokserskiej wykończyli pracownicy komórki kontroli. Zajęło to im 660 godzin nieodpłatnej pracy³⁴.

Kolejne przyzakładowe osiedle mieszkaniowe powstało w latach pięćdziesiątych XX wieku na Kapuściskach. Bloki na tzw. dzisiaj Starych Kapuściskach,

²⁷ Sztuka napisana przez Józefa Słowińskiego, polskiego reżysera, krytyka teatralnego, dramaturga i dziennikarza. Sztuka była bardzo popularna w latach pięćdziesiątych XX wieku. Chętnie grały ją polskie i czeskie teatry.

²⁸ *O piłkarzach „Unii” słów kilka...* „Na Straży Pokoju...” Luty 1955, Nr 18, s. 8.

²⁹ *Czy wiecie że?*...Ibidem, Marzec 1955 rok, Nr 19, s. 8.

³⁰ <http://www.bkschemik.com.pl/informacje-o-klubie/historia-i-terazniejszosc-bks-chemik> [dostęp: 30.12.2012].

³¹ *Komunikat sportowy...* „Na Straży Pokoju...” Grudzień 1953, nr 3, s. 2.

³² *Wiadomości sportowe...* Ibidem, Marzec 1954, nr 4, s. 2.

³³ <http://chemikteam95.futbolowo.pl/menu,13,historia.html> [dostęp: 4.02.2013].

³⁴ *Piękny przykład...* „Na Straży Pokoju...” Marzec 1954, nr 4, s. 2.

zaczęto budować w 1951 roku. W większości z nich, w myśl dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z 3 września 1939 r., powstały schrony przeciwlotnicze dla mieszkańców. Ludzie, w myśl owego dekretu, ponosili część kosztów za ich budowę³⁵. Schrony były wyposażone w toalety, urządzenia do filtrowania powietrza – tzw. filtropochłaniacze, gazoszczelne drzwi oraz wyjścia ewakuacyjne umieszczone kilkanaście metrów od bloków³⁶. Na osiedlu Kapuściska obok bloków mieszkalnych wybudowano też sześć hoteli robotniczych. Dzieliły się na hotele męskie, żeńskie oraz rodzinne. W hotelach na każdym piętrze znajdowały się wspólne kuchnie, łazienki oraz pralnie i suszarnie. Do dyspozycji mieszkańców oddano również świetlice. W niektórych z nich urządzone były raz w tygodniu wieczorki taneczne. Hotele wyposażono także w podręczne biblioteki³⁷.

W 1951 roku powstawały również inne obiekty użyteczności publicznej. Zaczęto np. budowę dwóch kotłowni, które miały zaopatrzyć osiedle w ciepłą wodę. Wcześniej – aby ogrzać bloki – w narożnikach budynków umieszczono lokomobile. Problemem był także chroniczny brak wody. Prawdopodobnie przyczyną tego stanu rzeczy były nieszczelne rury³⁸. Osiedle Kapuściska budowane było przez kilka firm z całej Polski: Bydgoskie Zjednoczenie Przemysłu Budowlanego, firmę montażową „Montochem”, firmę montażową „Mostostal” oraz firmę „Elektromontaż”³⁹. Ogółem na Kapuściskach w latach 1951-1955 oddano do użytku 3 tysiące mieszkań dla 11 tysięcy osób⁴⁰. Do roku 1961 nie udało się ukończyć władzom budowy osiedla Kapuściska. Pomimo że w nowo powstałych blokach mieszkali już ludzie, borykano się z wieloma problemami. Bloki nie były otynkowane – w części bloków przy ulicy Belzy (obecnie Wojska Polskiego) woda deszczowa wymyła zaprawę murarską tak, że: *można było wsadzić rękę pomiędzy cegły*. Dodatkowym problemem był brak trawników. Na osiedlu tworzyły się (i do dnia dzisiejszego się tworzą!) piaszczyste pustynie. Ludziom mieszkającym w pobliżu budynków kotłowni dodatkowo doskwierał pył żużlowy⁴¹.

³⁵ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgowo. Dyrektor Kadr i Ochrony. Zarządzenia i okólniki. Rok 1954, sygn. 1131/42. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa dnia 14 marca 1951, k. 97.

³⁶ <http://bydgoszcz.gazeta.pl/kapusciska/51,112596,11779402.html?i=0> [dostęp: 16.05.2013].

³⁷ *Ostrym piórem...* „Na Straży Pokoju”... Kwiecień 1954, nr 6, s. 4.

³⁸ *Notatnik. Czy wiecie że...* Ibidem, Lipiec 1954, nr 10, s. 7.

³⁹ AIPN By Sprawozdania miesięczne Referatu Wojskowego w Łęgowie za lata 1952, 1953, sygn. 035/88 Sprawozdanie miesięczne szefa R.W. w Łęgowie za okres od 1.03.52 – do 31.03.52 r., k. 40.

⁴⁰ Ibidem, k. 6.

⁴¹ http://bydgoszcz.gazeta.pl/kapusciska/1,112596,9367357,Kapusciska_osiedle_zapomniane_Szpary_miedzy_ceglami_.html [dostęp: 15.05.2013].

Podobnie jak w Łęgnowie, także na Kapuściskach w latach 1951-1956 powstało kilka obiektów należących do Fabryki w Łęgnowie. W bloku nr 8 powstał sklep spożywczy należący do MHD⁴², w bloku nr 38 przyzakładowa pralnia i farbiarnia⁴³, w bloku nr 6 przy ulicy I. Łukasiewicza mieścił się przyzakładowy warsztat szewski⁴⁴ oraz pracownia krawiecka⁴⁵, a w sąsiednim o numerze 5 działał zakład fryzjerski⁴⁶ wykonujący usługi dla pracowników Zakładów Chemicznych. Oprócz tego na Kapuściskach powstały dwa kioski należące do MHD, a także sklep mięsny oraz odzieżowy⁴⁷. Opiekę medyczną zapewniała przychodnia lekarska, która początkowo mieściła się na parterze hotelu robotniczego przy ulicy Techników 6⁴⁸. Wzdłuż ulicy Chemicznej wydzielono i wybudowano przyzakładowe ogródki działkowe. O przydziale pracownikom ogródków decydowała Rada Zakładowa⁴⁹. Przy ogródkach powstała także świetlica, a obok niej trzy baseny o różnej głębokości⁵⁰. W 1961 r. wybudowano na terenie działek kino „Milenium” na 300 miejsc oraz bibliotekę z czytelnią⁵¹. Na Kapuściskach powstała również stołówka OZR nr 2 dla pracowników⁵². Pracownicy mogli zjeść obiad na miejscu

⁴² AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Przekazanie sklepu spożywczego Nr 1 rok 1956, sygn. 1131/69 Protokoły zdawczo-odbiorcze, k. 1-29.

⁴³ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Akta przekazania pralni. Rok 1956, sygn. 1131/65 Protokół w sprawie przejęcia lokalu sklepowego należącego do jednostki przekazującej, k. 9.

⁴⁴ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Akta przekazania Warsztatów szewskich. Rok 1956, sygn. 1131/66. Protokół zdawczo-odbiorczy sporządzony w dniu 31.12.1956, k. 15.

⁴⁵ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Akta przekazania Zakładów Krawieckich. Rok 1956, sygn. 1131/67. Protokół zdawczo-odbiorczy sporządzony w dniu 22.12.1956, k. 9.

⁴⁶ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Akta przekazania Zakładu Fryzjerskiego. Rok 1956, sygn. 1131/68. Protokół zdawczo-odbiorczy sporządzony w dniu 15.12.1956, k. 11.

⁴⁷ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Oddział Zaopatrzenia Robotniczego. Przekazanie planów do MHD. Rok 1959, sygn. 1131/70. Ministerstwo Przemysłu Chemicznego. Zarząd Zaopatrzenia Robotniczego. Wydział Planowania. Dotyczy: przekazania sieci detalicznej na rzecz MHD, k. 97.

⁴⁸ http://bydgoszcz.gazeta.pl/kapusciska/1,112596,9525884,Kapusciska_dawniej_i_dzis_przychodnia_przy_ul_Technikow.html [dostęp: 3.02.2013].

⁴⁹ *Komunikat...* „Na Straży Pokoju”... Kwiecień 1954, nr 6, s. 3.

⁵⁰ AP Byd. Wytwórnia Chemiczna nr 9 Łęgnowo. Dział Organizacji. Okólniki, Zarządzenia. Rok 1947, 1948, sygn. 1131/47. Pismo Państwowej Wytwórni Prochu „Łęgnowo” do Centralnego Zarządu Przemysłu Chemicznego Gliwice, ul. Sowińskiego 11, Warszawa, dnia 10 listopada 47, k. 53.

⁵¹ http://bydgoszcz.gazeta.pl/kapusciska/1,112596,9812741_Kapusciska_moga_miec_nowe_kino_30_sierpnia_1961.html [dostęp: 27.06.2013].

⁵² *Konkurs uprzejmości...* „Na Straży Pokoju”... Styczeń 1954, nr 2, s. 2.

będz zabrać go na wynos⁵³. Dodatkowo zarówno w stołówce OZR nr 1 mieszczącej się w Łęgnowie, jak i w stołówce OZR nr 2 na Kapuściskach, organizowane były różne konkursy. Przykładowo 16 stycznia 1954 roku, na wniosek kierownika stołówki z Łęgnowa o nazwisku Szymański, wprowadzony został konkurs uprzejmości. Trwał do 15 lutego. Aby wziąć udział w konkursie, pracownicy musieli wypełnić ankietę. 15 lutego wśród konkursowiczów rozlosowano darmowy trzymiesięczny abonament obiadowy. Zdarzało się, że pracownicy jedzący w stołówce na Kapuściskach narzekali na wyżywienie. W styczniu 1954 roku dla pracowników kończących pracę w Wytwórni o godzinie 18.00 pozostawał do wyboru bigos oraz boczek⁵⁴. Podobnie wyglądało to rok później, w styczniu 1955 roku. Wtedy to menu tygodniowe wyglądało następująco: w poniedziałek pieczeń rzymska (z mięsa mielonego), we wtorek klopsy (mielone), w środę sznyceł (mielone!), w czwartek wyjątkowo był gulasz. W piątek kotlety mielone, a w sobotę pieczeń rzymska (z mięsa mielonego). W niedzielę wyjątkowo można było zjeść coś innego (w tym wszystko, co w pozostałe dni)⁵⁵.

Przy ulicy Janka Krasickiego⁵⁶ (obecnie Krzysztofa Kamila Baczyńskiego) powstało kolejne kino dla pracowników Zachemu o nazwie „Młodość”⁵⁷. Przy ulicy S. Noakowskiego działała restauracja „Nowoczesna”⁵⁸, w której chętnie bawili się pracownicy. W soboty urządzano tam potańcówki, które cieszyły się sporym zainteresowaniem. Restauracja dofinansowywana była przez Zachem. Przy ulicy Planu Sześćioletniego, w latach pięćdziesiątych powstały także największe delikatesy na osiedlu Kapuściska⁵⁹. Delikatesy zarządzane były również przez Zakłady Chemiczne.

W hotelu robotniczym przy ulicy Stolarskiej powstała biblioteka dla pracowników Zakładów Chemicznych. W latach pięćdziesiątych XX wieku prowadziły ją dwie bibliotekarki – Urszula Florek i Teresa Kafarska. W 1955 roku zbiór liczył 4000 tomów beletrystyki i 3500 tomów literatury fachowej i marksistowskiej. Pracownicy najchętniej wypożyczali klasykę polskiej literatury – głównie powieści historyczne Kraszewskiego i Sienkiewicza. Sporym powodzeniem cieszyła się także radziecka powieść współczesna. Większość czytelników przeczytała „Pamiętkę z Celulozy”, „Cichy Don” oraz „Zorany ugór”. W bibliotece

⁵³ *Stółowka OZR nr 2...* Ibidem, Marzec 1955, nr 19, s. 8.

⁵⁴ *Stópk, bigos i boczek...* Ibidem, Styczeń 1954, nr 2, s. 2.

⁵⁵ *Czy wiecie że...*, Ibidem, Styczeń 1955, nr 16, s. 5.

⁵⁶ Kino mieściło się budynku obecnego Hotelu Asystenta UKW.

⁵⁷ *Czy wiecie że?...* „Na Straży Pokoju”... Marzec 1955, nr 19, s. 8.

⁵⁸ Obecnie w miejscu „Nowoczesnej” mieści się świetlica terapeutyczna „Przystań” oraz Biblioteka Miejska.

⁵⁹ Na podstawie wspomnień Aleksandra i Kazimierzy Laudańskich. Laudańscy wprowadzili się na Kapuściska w 1955 roku.

zarejestrowanych było 900 czytelników⁶⁰. Dziennikarze gazety „Na Straży Pokoju” gorąco namawiali pracowników Zakładów do przeczytania książki dotyczącej wojny francusko-wietnamskiej „Dom bez ścian” Wojciecha Żukrowskiego. Można ją było wypożyczyć w zakładowej bibliotece. Oprócz prowadzenia biblioteki zatrudnione w niej kobiety brały czynny udział w różnych akcjach. Władze PRL organizowały np. Dni Oświaty Książki i Prasy⁶¹. Podczas obchodów na terenie całego Zakładu porozstawiane były stoiska z książkami⁶².

Jednym z ważnych aspektów socjalistycznego wychowania człowieka było szkolnictwo. Kilka szkół powstało w latach pięćdziesiątych na osiedlach Łęgnowo i Kapuściska. Szkoły zarządzane i dofinansowywane były przez „Zachem” (chodziło o pozyskanie nowych pracowników). W 1950 roku powołano Zasadniczą Szkołę Chemiczną z siedzibą w Łęgnowie. 1 września 1954 roku powstała Szkoła Podstawowa nr 22, mieszcząca się przy ulicy Hutniczej 93. Początkowo mieściła się w ponemieckim baraku. Placówka zajmowała 8 izb lekcyjnych. Szkołą kierował Józef Wiśniewski, a kadra pedagogiczna liczyła 8 nauczycieli. W 1958 roku wybudowano dla szkoły nową siedzibę⁶³. Pod koniec 1952 roku powstała szkoła mieszcząca się do dziś przy ulicy I. Łukasiewicza 3: Zasadnicza Szkoła Chemiczna, Technikum Chemiczne, a na przelomie lat 1955/1956 internat. Do szkoły przyjmowane były dzieci od lat 16, które ukończyły 7 klas szkoły podstawowej. Nauka w zawodowce trwała 2 lata. Uczniom przydzielano także stypendium o wartości 270 zł. Część tej sumy przeznaczona była na wyżywienie, a reszta – na książki i przybory szkolne⁶⁴. Uczniowie, którzy kończyli szkołę chemiczną, byli werbowani do pracy w Zachemie. W czerwcu każdego roku, gdy kolejny rocznik kończył edukację, uczniowie mogli podjąć pracę w Łęgnowie⁶⁵.

Otwarto także szkołę podstawową. Początkowo mieściła się ona w budynku hotelu robotniczego, a od września 1954 roku przeniesiono ją do nowego gmachu przy ulicy K.K. Baczyńskiego – obecnie szkoła ma numer 28.

Aby ułatwić mieszkańcom Kapuścisk i Łęgnowa dojazd do centrum Bydgoszczy, władze miasta utworzyły nowe linie tramwajowe o numerach 6 i 8. Linia nr 8 budowana była tylko półtora roku⁶⁶ – oficjalne otwarcie nastąpiło w przeddzień

⁶⁰ *Książka czeka na Ciebie...* „Na Straży Pokoju...”. Maj 1955, nr 22, s. 4.

⁶¹ Wspomnienie Dni Oświaty Książki i Prasy ze Starego Rynku w Bydgoszczy. Zob. szerzej: <http://alaczyta.blogspot.com/2013/05/wspomnienie-prl-u-dni-oswiaty-ksiazki-i.html> [dostęp: 18.05.2013].

⁶² *Czy wiecie że?...* „Na Straży Pokoju...” Maj 1955, nr 22, s. 6.

⁶³ http://www.zs18.bydgoszcz.eu/index_pliki/Page408.htm [dostęp: 4.02.2013].

⁶⁴ *Komunikat...* Na Straży Pokoju... Marzec 1954, nr 4, s. 2.

⁶⁵ AIPN By Materiały, pisma dotyczące Łęgnowa za lata 1953-1956, sygn. 035/95. Sytuacja na Wytwórniach w świetle Uchwały Biura Politycznego KC PZPR, k. 3.

⁶⁶ Wybudowano wówczas 12 km torów. Największe trudności wystąpiły podczas budowy

święta państwowego 21 lipca 1953 roku⁶⁷. Trasa ósemki biegła przez osiedle Kapuściska. Pętla znajdowała się obok jednej z zakładowych bram, przy ulicy W. Belzy. Do Łęgnowa, również w 1953 roku, doprowadzono linię tramwajową nr 6. Obydwie linie otrzymały nazwę „Brda”.

Dzisiaj nie ma już Zakładów Chemicznych „Organika-Zachem”. Spuścizną po tych największych bydgoskich zakładach zbrojeniowych, zamkniętych z końcem 2012 roku, są osiedla mieszkaniowe, wiele obiektów użyteczności publicznej i linie tramwajowe. Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia początków Kapuścisk i Łęgnowa – osiedli, których historia splotła się nierozzerwalnie z się z historią „Zachemu”.

Construction and functioning of the housing estates Kapuściska and Łęgnowo in Bydgoszcz in the years 1945-1956

Summary

Key words: construction, housing estates, Bydgoszcz

In the years of the so-called Polish Stalinism, the authorities started the construction of big heavy industry centres. The assumption was to construct workers' complexes provided with everything necessary to live around industrial plants. Thus, housing estates, hospitals, schools, shops, kiosks, culture centres, sports facilities, libraries, health care centres, as well as restaurants and beer houses were constructed on the limits of industrial giants. This was motivated by safety reasons and thorough surveillance of the citizens. Housing estates constructed with a huge propaganda blast, in the socialist realism style typical at that time. It was similar as regards the housing estates Kapuściska and Łęgnowo. To this day, Kapuściska has been a housing estate being the largest trace of the Polish Stalinism epoch in Bydgoszcz. These housing estates were constructed out of the will to provide the workers of the Chemical Plant "Zachem" with flats. The constructed blocks of flats were to be self-sufficient and form closed enclaves of residents subject to control due to the military production, especially explosives.

torów na odcinku ulicy Belzy. Znajduje się tam wjazd na tzw. „Górny Taras”. Inżynierom udało się wybudować tory biegnące pod górę o pochyleniu 48 promili (około 30 stopni). Padł wtedy rekord. Linia ta stanowi najbardziej pochyloną linię tramwajową w Polsce. Warto dodać, iż do dnia dzisiejszego rekord nie został pobity.

⁶⁷ http://bydgoszcz.gazeta.pl/kapusciska/1,112596,10189651,Tramwaj_na_Kapusciska___to_bylo_wielkie_wyzwanie.html?bo=1 [dostęp: 4.02.2013].

Bau und Funktionsweise der Bydgoszczer Wohnsiedlungen Kapuściska und Łęnowo in den Jahren 1945-1956

Zusammenfassung

Schlüsselbegriffe: Bauwesen, Wohnsiedlungen, Bydgoszcz

In der Zeit des sog. Polnischen Stalinismus hat die Regierung mit dem Bau der großen Schwerindustriezentren begonnen. Der Plan war die Errichtung von Arbeiterkomplexen um die Industriebetriebe herum, welche mit allem ausgestattet sein sollten, was die Menschen zum Leben brauchen. Am Rand der Industrieriesen wurden also ganze Wohnsiedlungen, Krankenhäuser, Schulen, Geschäfte, Kioske, Kulturhäuser, Sportanlagen, Bibliotheken, Polikliniken sowie Restaurants und Kneipen gebaut. Dies war durch Sicherheitsgründe sowie einer intensiven Überwachung der Bürger begründet. Die Wohnsiedlungen wurden mit einem riesigen Propagandabombast in einem damals typischen Stil des Sozialrealismus gebaut. Ähnlich war es bei den Wohnsiedlungen Kapuściska und Łęnowo. Die Wohnsiedlung Kapuściska ist bis heute die größte Spur der Epoche des polnischen Stalinismus in Bydgoszcz. Die Siedlungen sind entstanden, um den Mitarbeitern von Zakłady Chemiczne „Zachem“ (deutsch: Chemiebetriebe „Zachem“) Wohnungen zu sichern. Es wurden Plattensiedlungen gebaut, die autark sein und geschlossene Einwohnerenklaven bilden sollten, die aufgrund der Rüstungsproduktion, insbesondere von Sprengstoffen, der Kontrolle unterzogen wurden.